

The Role of Religious–Traditional Ideas in Legitimizing Governance in Saudi Arabia

Mohammad Ali Hashemi* 

Faculty Member, Department of Private Law,
Faculty of Law and Political Science, Shiraz
University, Shiraz, Iran

Mohammad Ali Tavana 

Faculty Member, Department of Political Science,
Faculty of Law and Political Science, Shiraz
University, Shiraz, Iran

Received: 08/Oct/2025

Accepted: 07/Feb/2026

Introduction

Political systems cannot simply govern society by following the dictates of others; they therefore require at least some degree of institutional and functional legitimacy. Among Middle Eastern states, the Saudi regime, in addition to enjoying functional legitimacy—including through the provision of relative prosperity and security—continues to benefit from sources of institutional legitimacy. In this

ISSN:2345-6140

eISSN:2476-6208

* Corresponding Author: mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir

How to Cite: Hashemi, M. A & Tavana, M.A., (2026), “The Role of Religious–Traditional Ideas in Legitimizing Governance in Saudi Arabia”, *Political Strategic Studies*, Vol. 15, No. 58, 283-320.

Doi: [10.22054/qpss.2026.88706.3684](https://doi.org/10.22054/qpss.2026.88706.3684).

respect, the present study aimed to examine how Saudi Arabia benefits from religious–traditional sources of legitimacy.

Literature Review

The issue of legitimacy has been addressed to some extent in studies of Saudi Arabian politics and society. However, these studies have not specifically examined the role of religious–traditional concepts—such as the guardian (*walī*), consultation (*shūrā*), oath of allegiance (*bayʿa*), and domination (*sulṭa*)—in legitimizing the Saudi political system. The current study sought to fill this gap by examining how these ideas contribute to the legitimacy of the Saudi political order.

Materials and Methods

The present study used the method of textual analysis.

Results and Discussion

The governance of Saudi Arabia, characterized by oligarchic sovereignty, has engaged and continues to engage in processes of legitimization through two broad categories of legitimacy sources: religious sources and customary or traditional sources. Due to the pressures and imperatives generated by globalization, legitimacy has become a persistent concern for the hereditary rule of the House of Saud and a potential Achilles' heel of the country's national security doctrine.

The concept of the guardian (*walī al-amr*, meaning the ruler of the affairs of Muslims) and the legitimization derived from it have been widely invoked by the Saudi regime and by those who support and justify its rule. However, given the character, conduct, and political practices of the Saudi monarchy, legitimization based on this concept can be regarded as an inappropriate metaphor. Some Salafi-Wahhabi scholars, such as Mohammad al-Mass'ari, have consequently

subjected the use of *walī al-amr* as a basis for legitimizing Saudi rule to serious criticism, rejecting the justification of the Saudi political order on these grounds.

The doctrine of dominance and overpowering (*istīlā' wa ghalaba*) provides the Saudi regime with a particularly powerful basis for legitimizing its power. From this perspective, the Saudi political order is, to a considerable extent, shielded from subversive movements and political opposition, as challenges to the ruler are portrayed as an unforgivable sin and an act against the Islamic law. The emergence, however, of jihadi and Salafi currents that challenge this doctrine constitutes an important Achilles' heel of Saudi legitimization based upon it.

The Saudi regime has also drawn on the tradition of consultation (*shūrā*) and, more specifically, on the institution of the Shūrā Council to establish and consolidate the foundations of its political authority. The Shūrā Council currently serves as an institutional mechanism through which the Saudi regime invokes the principle of consultation as a source of legitimacy. Nevertheless, given the autocratic character of the monarchical system and the concentration of power within the ruling family, the consultative character of the Saudi political order appears largely symbolic and does little to promote the consolidation or institutionalization of national security.

The Al Saud regime likewise employs the concept of oath of allegiance (*bay'a*) to legitimize its rule and political structure. The establishment of the Allegiance Council, composed of members of the Al Saud family and established within the Saudi political system, reflects this same approach. However, internal rivalries within the ruling family, as well as reports of coercion involving members of the royal family during the succession process that brought Mohammed bin Salman to power, constitute significant vulnerabilities in this source of legitimacy.

The endorsement of the Saudi rulers by religious scholars constitutes another important source of legitimacy upon which the Saudi regime relies. These scholars have historically been predominantly Wahhabi in orientation. For some of them, the doctrine of dominance and overpowering (*istīlā' wa ghalaba*), together with the concept of the guardian (*walī al-amr*), provides an important basis for endorsing the authority of the ruling family. At the same time, a number of Muslim scholars—including some who identify with a Salafi-Wahhabi orientation—have opposed Al Saud rule and rejected both the legitimacy of its political order and attempts to justify its rule through these concepts.

Conclusion

Traditional sources of legitimacy in Saudi Arabia have retained their importance and continue to perform a significant legitimizing function. Reinterpreting traditional concepts while simultaneously drawing on modern sources of legitimacy—including the expansion and strengthening of citizenship rights among different segments of Saudi society—could help prevent a future legitimacy crisis in the country. However, traditional interpretations of concepts such as the guardian (*walī al-amr*), together with the tensions between the actions of the Saudi regime under the banner of its development programs and traditional understandings of religion, the functions of Islamic governance, and Saudi Arabia's status as *Umm al-Qurā* (or the core of nation of the Islamic world) may pose significant challenges. These tensions are likely to intensify competing interpretations of religious concepts and ideas within Saudi society.

Keywords: Sunni Political Jurisprudence, Religious–traditional Sources of Legitimacy, Saudi Arabia, The Guardian, The Consultation, Allegiance, Domination



نقش ایده‌های دینی - سنتی در مشروعیت بخشی حکمرانی در عربستان سعودی

عضو هیئت علمی گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی
دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

محمدعلی هاشمی *  ID

عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه
شیراز، شیراز، ایران

محمدعلی توانا  ID

چکیده

حکومت‌ها صرفاً نمی‌توانند با اقتداگرایی جامعه را اراده کنند، از این رو آنها به حداقلی از مشروعیت تأسیسی و کارکردی نیازمندند. در میان کشورهای خاورمیانه حکومت عربستان سعودی علاوه بر بهره از مشروعیت کارکردی - از جمله تأمین رفاه و امنیت نسبی - از منابع مشروعیت تأسیس نیز همچنان بهره می‌برد. این مقاله چگونگی بهره‌بری عربستان سعودی از منابع مشروعیت دینی - سنتی را بررسی می‌کند. بر اساس یافته‌های این مقاله ایده‌های ولی امر، شورا، بیعت و استیلاء همچنان سازنده بنیان‌های مشروعیت دینی - سنتی عربستان سعودی هستند، با این وجود مفهوم ولی امر و استیلاء، نقش شمشیر دولبه را ایفاء می‌کنند. بدین معنا که از منظر برخی مخالفان از جمله «المسعری»، انطباق شرایط ولی امر بر حاکمان عربستان سعودی بسیار سخت است. این گروه از مخالفان بیعت به معنای تایید مردمی را نیز شرط لازم می‌دانند. همچنان افزایش دایره گروه‌ها و طیف‌های مشورتی نیز می‌تواند مشروعیت حکومت سعودی را افزایش دهد. با این وجود نظریه استیلاء این جواز را به گروه‌های معارض می‌دهد که علیه حکومت سعودی مبارزه کنند. با این وجود خوانش نو از این منابع مشروعیت بخش می‌تواند پایه‌های حکومت عربستان سعودی را مستحکم‌تر کند. این پژوهش از روش تحلیل متن محور بهره می‌برد.

واژگان کلیدی: مشروعیت دینی - سنتی در عربستان سعودی، ولی امر، شورا، بیعت، استیلاء.

مقدمه

مشروعیت^۱ در ادبیات علوم سیاسی به معنای قانونی بودن و حقانیت است و بر اساس آن؛ حکمرانان، حق حکمرانی و مردم، تکلیف اطاعت می‌یابند. بدین معنا مشروعیت، همسو با مفهوم تعهد و التزام به فرمانبرداری است (وینسنت، ۱۳۷۴: ۶۸؛ ابوالحمد، ۱۳۵۳: ۲۴۵). در کنار این باور، برخی عنصر رضایت را نیز مبنای مشروع بودن یک حکومت دانسته و تأکید می‌کنند که مشروعیت معطوف به باور و رضایت است و از شهروندان اطاعت سیاسی می‌طلبد (ویر، ۱۳۸۷: ۲۷۶). نظام‌های سیاسی در تلاشی مستمر برای مشروع جلوه دادن سلطه و حکمرانی خود می‌باشند تا از یک سو سلطه سیاسی موجود را موجه جلوه داده و از سوی دیگر با آگاه نمودن افراد از چنین حقانیتی، موجبات اطاعت سیاسی آنان را فراهم نمایند (اکبر، ۱۳۷۰: ۱۳۸).

وجود حقی برای اعمال قدرت یا عدم وجود آن، سنجه مشروعیت یا نامشروع بودن قدرت اعمالی در حکمرانی است. این که چه چیزی اعمال قدرت یک حکومت را مشروع و بر حق و چه چیزی مردم را به مشروعیت یک حکومت معتقد می‌سازد؟ چه چیزی تعیین کننده قانونی قدرت مشروع یا جانشینی مشروع و برحق قدرت است؟ از اساسی و بنیادی‌ترین مسائل در باب مشروعیت و فلسفه سیاسی است (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۸۳: ذیل واژه). در این میان مشروعیت، رابطه مستقیمی با ضریب امنیت ملی دارد. توضیح آنکه امنیت مفهومی است انتزاعی و ذهنی. چنانکه بر حالت فراغت از تهدید دلالت دارد. البته با توجه به مکاتب و پارادایم‌های مطالعاتی مختلف، تعبیرهای متفاوتی از مفهوم امنیت قابل ارائه است (عبدالله‌خانی: ۱۳۹۶). ولی به هر روی امنیت، مفهومی است ذهنی که به فراغت ذهنی از تهدید اشاره دارد. چنانکه امنیت ملی به حالت فراغت ذهنی یک ملت از تهدید اشاره دارد. مشروعیت حکمرانی که بر پایه رضایت، منافع مشترک و همبستگی شهروندان شکل می‌گیرد، به ارتقای ضریب امنیت ملی منتهی می‌شود.

بر این اساس می‌توان برای مشروعیت، دو بعد بنیادین قائل شد؛ یکی مشروعیت تأسیسی به معنای شیوه پذیرفته شده تعیین حاکمان و مشروعیت کارکردی به معنای انجام خدماتی -

1. Legitimacy

از جمله تأمین نیازهای اساسی همچون امنیت و رفاه - که سبب رضایت شهروندان می‌شود. آشکار است که این دو رکن مشروعیت بر هم تأثیر می‌گذارند. به هر حال به نظر می‌رسد حکومت‌ها به هر دو وجه مشروعیت نیاز دارند؛ یعنی کارکرد مناسب سبب بی‌نیازی از قواعد پذیرفته شده انتخاب و انتصاب نمی‌شود و بالعکس. بر همین اساس می‌توان به تحلیل منابع و سازوکارهای مشروعیت در حکومت‌های متفاوت پرداخت. به‌ویژه حکومت‌هایی که بر مبنای تأمین رفاه و امنیت تا حدودی به مشروعیت کارکردی دست می‌یابند اما همچنان نیازمند مشروعیت تأسیس نیز هستند.

عربستان سعودی که حکومتی الگارشیک است؛ ضمن بهره از مشروعیت کارکردی تلاش می‌کند منابع مشروعیت تأسیس خود را هم عمق ببخشد. به استناد گزارش‌های تاریخی، حاکمیت سعودی با بهره‌بری ایده‌های مذهبی و سنتی اقدام به مشروعیت‌سازی کرده و می‌کند. در مشروعیت‌سازی مذهبی، از مفاهیم مذهبی و دینی و نیروهای باوراننده دارای جایگاه تقدس در بین شهروندان بهره برده می‌شود. چنانکه در منابع مشروعیت سنتی تکیه بر باورها، عادات و خصیصه‌های قومی و قبیله‌ای شهروندان است و با بهره از این عوامل مشروعیت‌سازی صورت می‌گیرد. اما عربستان سعودی در قرن بیست و یکم در حال تجربه تحولات چندوجهی است.

تصمیم به دگرگونی در وضعیت اقتصادی عربستان سعودی به تغییر رویکرد در آموزش، فرهنگ، اجتماع و سیاست این کشور منجر شده است که به صورت خاص در قالب سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ خودنمایی می‌کند. بر اساس سند چشم‌انداز عربستان سعودی، توسعه اقتصادی غیرنفتی می‌بایست مبنای ایجاد جامعه‌ای پویایی، شکوفا و ملت با آرزوهای بلند قرار گیرد. در این فرایند وضعیت مشروعیت در عربستان سعودی چه خواهد بود؟ آیا ایده‌های سنتی - مذهبی هم‌چنان بنیان مشروعیت (به ویژه تأسیسی) این کشور خواهد بود؟ یا اساساً این کشور به مشروعیت مدرن تکیه خواهند نمود یا با بهره از تفسیر نو از وهابیت مبنای جدید برای مشروعیت سیاسی خود ایجاد خواهد کرد.

این مقاله با مراجعه به انواع ایده‌های سنتی - مذهبی چالش‌ها و همین‌طور ظرفیت‌های این ایده‌ها برای مشروعیت‌سازی در جامعه در حال تحول عربستان سعودی را تحلیل خواهد

نمود؛ این که این ایده‌ها در این عصر با چه چالش‌هایی مواجه خواهند شد و چه تفسیری می‌بایست از این ایده‌ها ارائه شود تا بنیانی برای مشروعیت حاکمیت عربستان سعودی فراهم کند. بدین معنا متغیر مستقل در این مقاله، چالش‌ها و قابلیت‌های ایده‌های سنتی - دینی و متغیر وابسته مشروعیت‌سازی سیاسی در عربستان است. این مقاله با ارجاع به متون و منابع فقهی اهل سنت می‌کوشد ابتدا سازوکارهای مشروعیت‌بخش در این متن را نشان دهد و سپس خوانش جدید مبتنی بر مقتضیات روز از هر کدام از این ایده‌ها را بیان کند. بر همین اساس مقاله با مبنا قرار دادن اقتضائات مشروعیت مدرن قابلیت‌های این ایده‌های سنتی - دینی را می‌سنجد و در این میان تحلیل تاریخی از این متون ارائه می‌نماید. بدین معنا که نوسازی مفاهیم یا تغییر دایره شمولیت را راه‌حلی برای گذار از مشروعیت سنتی به مشروعیت مدرن می‌داند.

این مقاله از تحلیل متن محور بهره می‌برد و از یک سو به متون کلاسیک فقه اهل سنت همچون «السیاسة الشرعية فی إصلاح الراعی و الرعية»، اثر ابن تیمیه و از سوی دیگر به متون جدیدی از فقه اهل سنت همچون «عدم شرعية الدويلة السعودية»، اثر المسعری مراجعه می‌کند. در تحلیل متون از اصل استنباط بهره می‌برد؛ یعنی دال‌های بنیادین را استخراج نموده و امکان افزودن مدلول‌های نو به آنها را بر مبنای مفروض قراردادی بودن زبان می‌سنجد. در مقدمه بیان شد که نحوه خوانش متون در پرتو اقتضائات مدرن مشروعیت صورت گرفته است.

برای این منظور این مقاله در چند بخش اصلی «مسئله مشروعیت‌سازی در حکمرانی وراثتی سعودی»، «نقش ایده ولی امر در مشروعیت‌سازی حکمرانی آل سعود»، «نقش دکترین استیلاء و غلبه در مشروعیت‌سازی حکمرانی آل سعود»، «نقش سنت شورا در مشروعیت‌سازی حکمرانی آل سعود»، «نقش سنت اسلامی - عربی بیعت در مشروعیت‌سازی حکمرانی آل سعود» و «نقش تأیید عالمان در مشروعیت‌سازی حکمرانی آل سعود» سامان یافته است.

پیشینه پژوهش

کم‌وبیش در آثاری که به سیاست و جامعه عربستان سعودی پرداخته‌اند مسأله مشروعیت نیز مورد توجه قرار گرفته شده است. از جمله جوفار و همکاران در مقاله «آسیب‌شناسی رابطه مذهب و دولت در عربستان سعودی با تأکید بر چارچوب نظریه ژان گاتمن» نشان می‌دهند رابطه دولت و مذهب در عربستان سعودی در حال تغییر است و وهابیت از منبع مشروعیت‌بخش در حال تبدیل شدن به یک نهاد اجتماعی با کارکردهای محدود است. از نظر اندیشه‌ای نیز دولت عربستان از وهابیت سنتی و رادیکال فاصله گرفته و مروج اسلام میانه‌رو شده است. بدین معنا دولت عربستان اعطای حقوق اجتماعی و سیاسی محدود به زنان، تغییر نهاد دانشگاه و همچنین مجموعه جشنواره‌های موسم ریاض؛ وابستگی خود را نسبت به علمای وهابی کمتر کرده و به خواسته‌های نسل‌های نو توجه بیشتر نموده است. در نتیجه می‌کوشد پایگاه مشروعیت‌بخش خود را نوسازی کند (جوفار و دیگران، ۱۴۰۳: ۱۸۲-۱۸۸).

همچنین قربانی و همکاران در مقاله «تأثیر بحران مشروعیت بر سیاست‌های داخلی و منطقه‌ای عربستان سعودی (دوره ملک سلمان)»، نشان می‌دهند چالش‌های فزاینده سنتی، سیاسی و نوگرایی و در نتیجه، بحران مشروعیت حاصل از آنها موجب اتخاذ راهبردهای اصلاحات نوگرایانه ابزاری و جلب نظر گروه‌های سلفی داخل و خارج از عربستان توسط هیأت حاکمه ملک سلمان با هدف مشروعیت‌سازی و کاهش بحران مشروعیت نظام سیاسی شده است. بر اساس یافته‌های آنها اقدامات اصلاحی در دوره ملک سلمان و ولیعهدی محمد بن سلمان، اصلاحات سیاسی - اجتماعی محدود یا اصلاحات ابزاری است، زیرا آن‌ها هم‌زمان با بکارگیری سیاست‌های سرکوبگرانه سوپاپ‌های موقتی و تاکتیکی در قبال چالش‌های فزاینده و تنش‌های میان‌فرقه‌ای هستند که به طور بنیادی موازنه قدرت یا موازنه منافع رانتیر را تغییر نداده، به ایجاد نهادهای مدنی، مشارکت اجتماعی - سیاسی، انتخابات و پایان فرقه‌گرایی (شیعه و سنی) نینجامیده و بحران مشروعیت نظام سیاسی سعودی همچنان به عنوان موضوعی لاینحل باقیمانده است. در واقع آنان نشان می‌دهند اصلاحات اجتماعی از یک سو و بسیج سلفی‌ها در خارج از عربستان تلاشی برای کاهش

بحران مشروعیت در عربستان سعودی است. این مقاله نه ریشه‌ها و مبانی مشروعیت تأسیسی در این کشور بلکه تأثیر بحران مشروعیت در عربستان سعودی را مطالعه کرده است (قربانی و دیگران، ۱۴۰۱).

همچنین مجیدی و طاهری در مقاله «تحلیل شاخص‌های سیاست‌های هویتی اسلام‌گرا در عربستان»، نشان می‌دهند اسلام‌گرایی وهابی همچنان یکی از پایه‌های اصلی هویت و مشروعیت عربستان سعودی است و خاندان پادشاهی نیز مشروعیت خود را از آن می‌گیرند. بدین معنا وهابیت همچنان در عربستان سعودی می‌کوشد انحصار روایت خود را حفظ کند و از تکثر و پلورالیسم مذهبی در عربستان سعودی جلوگیری نماید (مجیدی و طاهری، ۱۴۰۱).

همچنین اسدی در مقاله «شکاف سنت و مدرنیسم و ثبات سیاسی عربستان سعودی»، نشان می‌دهد محدودسازی علمی وهابی، اصلاحات فرهنگی و اجتماعی به‌ویژه درباره نسل‌های جدید و زنان، تلاشی در راستای گذار از مشروعیت سنتی به مشروعیت مدرن در عربستان بوده است هر چند که این گذار می‌تواند به بی‌ثباتی عربستان سعودی منجر شود (اسدی، ۱۳۹۹).

علاوه بر این سردارنیا و محسنی در مقاله «واکاوی مشروعیت سیاسی حکومت سعودی در بستر بهار عربی و سند ۲۰۳۰»، نشان می‌دهند نوسازی در عرصه‌های مختلف به‌ویژه در زمینه آموزشی در عربستان سعودی باعث شکل‌گیری گروه‌های معارض اسلامی و تحول‌خواه شده است که در عین حال ریشه‌های عمیق‌تری نیز دارد و خود واکنشی به حمایت حکومت از ائتلاف تحت رهبری آمریکا در جنگ خلیج فارس در ۱۹۹۱، انسداد سیاسی و نارضایتی‌های سیاسی و اجتماعی است. این مقاله نشان می‌دهد پس از وقوع بهار عربی، بحران مشروعیت در عربستان سعودی تشدید شده است. همچنین طرح اصلاحات در سند ۲۰۳۰ درصدد محدودسازی قدرت علمای سنتی است و با اعطای آزادی‌های اجتماعی و حقوق زنان سبب شکل‌گیری چالش و شکاف‌های اولیه بین علمای وهابی یا شورای عالی علمای وهابی و حکومت سعودی شده است (سردارنیا و محسنی، ۱۳۹۸).

همچنین در بررسی مقاله‌های انگلیسی می‌توان آثاری درباره مشروعیت در دولت عربستان سعودی یافت، از جمله مایکل برنر در مقاله «فهم عربستان سعودی: پارادوکس مشروعیت»، نشان می‌دهد مشروعیت مذهبی و حمایت علمای وهابی همچنان پایه اصلی مشروعیت این کشور است. این مقاله تأکید دارد عربستان سعودی برای فاصله‌گذاری با ایران همچنان به حمایت علمای وهابی نیاز دارد (Brenner, 2016).

علاوه بر این کمل و کویلیام در مقاله «نوسازی مشروعیت: استراتژی‌های عربستان سعودی»، نشان می‌دهند عربستان سعودی با ایجاد تعادل بین مبانی سنتی اسلامی، تنوع اقتصادی و اصلاحات اجتماعی که در چشم‌انداز ۲۰۳۰ ترسیم شده است، در حال مدرن‌سازی مشروعیت خود است. این امر شامل حفظ اقتدار مذهبی و در عین حال پیگیری همزمان تنوع اقتصادی، آزادسازی اجتماعی و نقش بین‌المللی قوی‌تر است. بر اساس این مقاله، دولت عربستان سعودی قصد دارد از طریق سرمایه‌گذاری‌های استراتژیک، مشارکت‌های دولتی - خصوصی و تمرکز بر فناوری و نوآوری به این هدف دست یابد (Kamel & Quilliam, 2005).

همچنین وستن در مقاله «مشروعیت سیاسی و هویت ملی در عربستان سعودی»، بیان می‌کند در عربستان سعودی، مشروعیت سیاسی پیوند عمیق با اسلام و وفاداری قبیله‌ای دارد و خاندان حاکم آل سعود به شدت به این عوامل متکی است. در حالیکه دولت عربستان هویت ملی را تقویت نموده، تنش نیز با دولت مستقر ایجاد کرده است که به‌طور بالقوه مشروعیت خاندان حاکم را به چالش می‌کشد. این تنش با فقدان مشارکت سیاسی سکولار از یک سو، تفسیری سختگیرانه از اسلام سنی، در درون دولت سعودی پیچیده‌تر می‌شود (Weston, 1987).

در کل این آثار به‌صورت خاص به نقش ایده‌های مذهبی - سنتی همچون ولی امر، شورا، بیعت و استیلاء در مشروعیت‌بخشی به نظام سیاسی عربستان نپرداخته‌اند، مولفه‌ای که در این مقاله بررسی می‌شود.

بنیان نظری: حکمرانی وراثتی و مسئله مشروعیت‌سازی

برای فهم اهمیت مشروعیت‌سازی در حکمرانی وراثتی می‌توان از دیدگاه‌های نیکولو ماکیاوولی (۱۴۶۹ - ۱۵۲۷) بهره برد و ماکیاوولی در کتاب شهریار بر این باور بود که سلطنت‌های موروثی که شهروندان آنان به حکومت وراثتی خانواده سلطنتی عادت کرده‌اند، بهتر و سهل‌تر از ممالک تازه تصرف‌شده اداره می‌شود. پادشاه این ممالک فقط باید از آداب و رسوم سلسله پادشاهان اجدادی خود بیرون نشود و نسبت به مسائل پیش‌روی به موقع و به مقتضای دوران برخورد کند. ماکیاوولی معتقد بود که در حاکمیت موروثی شرایط برای حکمرانی به اندازه‌ای مساعد است که یک شهریار میانه، حال که سلطنت به او به ارث رسیده است به آسانی می‌تواند حکمرانی خود را محفوظ نگه دارد، مگر در هنگام بروز حوادث فوق‌العاده که رفع آن از قدرت آن شهریار خارج باشد و منجر به خلع او از سلطنت گردد (ماکیاوولی، ۱۳۸۹: ۴۸).

دیدگاه ماکیاوولی که حاصل واکاوی واقعیت‌های تاریخی^۱ است می‌تواند مبنایی برای تحلیل از حکمرانی و مبانی مشروعیت آن در نظام‌های سلطنتی و خاندانی باشد. توضیح آنکه به عقیده ماکیاوولی در نظام‌های سلطنتی که انتقال قدرت بر پایه وراثت صورت می‌گیرد. شهروندان حاکمیت این خانواده را پذیرفته‌اند. این پذیرش خانواده حاکمه از جانب شهروندان، به ایشان نوعی مشروعیت داده و برای آنها ایجاد حق حکمرانی می‌کند. در سایه همین تفکر شهروندان، حکمرانی حاکم در این کشورها با مشکل جدی مواجه نمی‌شود. ماکیاوولی تأکید می‌کند که در این ساخت از حکمرانی حتی یک حکمران با توانایی و قدرت معمولی نیز می‌تواند امورات حکومتی را به انجام برساند. هرچند امکان

۱. به نظر می‌رسد ماکیاوولی در کتابش تنها به تحلیل واقعیت‌های موجود پرداخته است. چنانکه شهریاران را آن‌چنان که هستند و کنش‌های ایشان را آن‌گونه که انجام می‌دهند، تحلیل و گزارش کرده است. بر این اساس مشهور شدن این انگاره که هدف وسیله را توجیه می‌کند به ماکیاولیسم (Machiavellism) اشتباه است. نیکولو ماکیاوولی جهان سیاست و رهبران آن را آن‌طوری که هست به ما نشان داد، نه آن‌طوری که باید باشند. این جمله از فرانسویس بیکن مشهور است که: «ما به کسانی همچون ماکیاوولی مدیونیم، که جهان سیاست و رهبران آن را آن‌طوری که هست به ما نشان می‌دهند، نه آن‌طوری که باید باشد» (Curry & Zarate, 2012: 10).

دارد با وجود این مشروعیت حکومت، حکمرانی ایشان در بحران‌هایی با منشاء داخلی و خارجی مواجه شود که حاکمان قادر به رفع آن نیستند. این نگاه ماکیاولی مبرهن این مهم است که حاکمان حکومت‌های موروئی کمتر با بحران مشروعیت روبه‌رو هستند. این نوع از مشروعیت همراه با تعهد و التزام شهروندان به فرمانبرداری و نشأت گرفته از باوری است که بر اساس آن حق فرمان دادن برای رهبران و وظیفه فرمان بردن برای شهروندان ضروری است. این مشروعیت امکان دارد معطوف به رضایت‌مندی شهروندان نیز باشد. چنانکه در شرایطی همراه با رضایت‌مندی نیست. ماکیاولی همچنین تأکید می‌کند که پس از سقوط حکومت شهریاران موروئی، اگر ایشان در بین شهروندان محبوب باشند در یک موقعیت مناسب می‌توانند اقدام به بازپس‌گیری حکومت خویش کنند (ماکیاولی، ۱۳۸۹: ۲۹). مشروط کردن بازپس‌گیری حکومت به محبوبیت و رضایت‌مندی شهروندان نشان می‌دهد که ماکیاولی مشروعیت خانواده‌های موروئی را تنها به باور شهروندان نسبت می‌دهد. در این میان انگاره ماکیاولی به‌عنوان قاعده‌ای کلی در زمینه حکومت‌های موروئی می‌تواند مبنایی برای تحلیل شیوه حکمرانی حکومت‌های خاندانی از جمله عربستان سعودی قرار گیرد. حاکمیت عربستان سعودی حکومتی پادشاهی و موروئی است و چرخش قدرت تنها در میان آل‌سعود است. یعنی پادشاهان عربستان منحصرأ از فرزندان پادشاه مؤسس عبدالعزیز بن عبدالرحمن الفیصل آل‌سعود و پسران ایشان است (النظام الاساسی للحکم، المادۃ الخامسة).

در ادوار مختلف، حاکمان و حکمرانان این خانواده سعی داشته‌اند که با رویکردها و مکانیزم‌های مختلف در جهت مشروعیت سیاسی بهره ببرند. هرچند مشروعیت بر پایه سابقه تاریخی خویش که به‌نوعی در آن ادعای رضایت شهروندان هم وجود دارد، یکی از مهمترین منابع مشروعیت در این کشور است. منابع مشروعیت خاندان و حاکمیت سعودی را در یک نگاه کلی می‌توان به دو منبع کلان مشروعیت‌سازی تقسیم کرد: منابع مشروعیت مذهبی و منابع مشروعیت عرفی. در ساحت منابع مذهبی مشروعیت، از پتانسیل‌های موجود در مفهوم «ولی امر»، دکترین غلبه و استیلاء، ظرفیت اندیشه شورا در فقه سیاسی اسلام و اندیشه سیاسی اهل سنت، بیعت و تأیید عالمان مسلمان بهره می‌برند. چنانکه در راستای

مشروعیت عرفی از مسئله سابقه تاریخی و ظرفیت‌های قومی- قبیله‌ای و نژادی یا ناسیونالیسم سعودی- عربی بهره می‌برند. حاکمیت سعودی و عبدالعزیز سعود سنگ بنای تأسیس حکومت را بر پایه امتداد تاریخی حکمرانی هرچند ناکارآمد دولت‌های سعودی قبلی، بنا نهاده‌اند. عبدالعزیز در راستای بهره‌بری از ظرفیت‌های قومی- قبیله‌ای با شمار زیادی از زنان از قبائل مختلف ازدواج و با این قرابت سببی، سیاست- همسویی و وحدت قبائل در شبه‌جزیره عربی را بنیانگذاری کرد (کشیشیان، ۲۰۰۳: ۵۴).

امروزه تحولات اجتماعی و سیاسی در عصر پرشتاب و درهم تنیده جهانی شده، موجب پدیدار شدن بحران مشروعیت در جوامع با ساختار حاکمیتی سنتی نزدیک به اولیگارشی یا گروهک سالارانه شده است. در همین راستا شیوه مشروعیت‌سازی در حاکمیت سعودی نیز تغییر کرده است. اگر در دوره‌ای بر عقیده به دعوت و حاکمیت مطلق پادشاه تأکید می‌شد، امروزه از مفهوم مشارکت به‌ویژه مشارکت سیاسی بهره برده می‌شود. در این راستا تا آنجا جلو می‌روند که اعتقادات مذهبی قرائت وهابی- سلفی از اسلام در زمینه ممنوعیت مشارکت سیاسی- اجتماعی زنان نیز نادیده گرفته شد و در انتخابات شوراهای شهر به زنان اجازه مشارکت داده می‌شود. چنانکه در فرمان ملک عبدالله سی نفر از زنان به عضویت مجلس الشوری درآمدند هرچند در همین فرمان تأکید می‌شود که بایسته است زنان عضو مجلس ملتزم به موازین شریعت اسلامی بوده و مقید به حجاب شرعی باشند. در مجلس محل نشستن زنان، درب ورود و خروج، جایگاه نماز خواندن و همه امورات مرتبط به زنان عضو به‌طور کامل از مردان جداست. با وجود این سعی می‌شود در جهت ارتقای مشروعیت از پتانسیل‌های نهفته در مفهوم مشارکت سیاسی به‌ویژه مشارکت سیاسی زنان بهره‌وری شود.

البته به نظر می‌رسد با توجه به پادشاهی خانوادگی و الیگارشی بودن حکومت سعودی، نسخه مشروعیت‌سازی با مشارکت و مشارکت سیاسی چندان جوابگو نباشد؛ چراکه در مفهوم مشارکت سیاسی دو عنصر آگاهی و آزادی با مفهوم مشارکت سیاسی ارتباط وثیقی دارند و مشارکت سیاسی بیانگر عملکرد آگاهانه و آزادانه افراد جامعه در تمامی سطوح مرتبط با امر حکومت است (هاشمی، ۱۴۰۰: ۲۶-۲۹). با این توضیح و با توجه به ساختار

حکومتی حاکمیت سعودی و ضمن درک تلاش همه‌جانبه خاندان سعودی برای حفظ قدرت در خاندان و فرزندان آل سعود، به‌هیچ وجه مشارکت حقیقی شهروندان در آن کشور میسر نیست. بر این اساس اقدامات و کنش‌هایی که در این زمینه برای مشروعیت‌سازی از طرف حاکمیت سعودی در حال انجام می‌باشد، در درازمدت بی‌نتیجه است. چنانکه با توجه به ضرورت‌های ملهم از جهانی‌شدن و جهانی‌سازی، مشروعیت مسأله‌ای درازدامنه در حکمرانی وراثتی آل سعودی و پاشنه آشیل دکترین‌های امنیت ملی این کشور است.

نقش ایده‌ها و مفاهیم دینی - سنتی در مشروعیت‌بخشی به حکومت آل سعود
در این بخش ایده‌ها و مفاهیم دینی - سنتی که در مشروعیت‌بخشی به حکومت آل سعود استفاده می‌شود، بررسی و تحلیل می‌گردد. تلاش می‌شود که سازوکار هر کدام از این ایده‌ها و مفاهیم نیز شرح داده شود.

حکمرانی آل سعود و مسأله مشروعیت‌سازی برپایه مفهوم ولی امر

مفهوم ولی امر و مشروعیت‌سازی بر مبنای آن در گستره وسیع مورد استفاده حاکمیت سعودی و نیروهای باوراننده و توجیه‌گر این حاکمیت قرار گرفته است. برای مثال محمدبن عبدالوهاب در کتاب «ستة أصول عظيمة مفيدة»، به شش اصل از اصول مهم اسلامی اشاره می‌کند که «لزوم تبعیت از ولی امر»، سومین اصل از این اصول است (ابن عبدالوهاب، ۲۰۱۰م: ۳۹۴-۳۹۳). البته می‌توان گفت ولی امر مفهومی پردامنه است که از حیث مصادیق شمولیت دارد. بر همین اساس ولی امر می‌تواند بر طیف گسترده‌ای از جمله مسئول خانواده، رئیس قبیله، عالمان و دانشیان فقه تا حاکم اسلامی صدق کند (الجابری، ۲۰۰۴: ۶۴). لازم به توضیح است ترکیب واژه «أولی الأمر»، در گزاره قرآنی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»^۱ را می‌شود به نوعی منشأ شکل‌گیری مفهوم «ولی امر» در گفتمان فقهی و اندیشه سیاسی اسلامی دانست. چنانکه مشروعیت

۱. «ای مومنان از خداوند اطاعت کنید و نیز از پیامبر و صاحبان امرتان فرمان ببرید!» (نساء، آیه ۵۹).

اختیارات ولی امر را به نوعی می‌توان به همین گزاره قرآنی مستند کرد. در زمینه مصداق و شرایط ولی امر در بین دانشیان فقه و عقاید اسلامی تفاوت و اختلاف است. بیشترین اختلاف در این زمینه بین دانشیان شیعی مذهب با علمای سنی مسلک است (طباطبائی، ۱۴۱۷: ج ۴، ۳۹۸). دانشیان اهل سنت دایره مفهومی مصداق ولی امر را موسع می‌دانند. بر همین اساس برخی از دانشیان اهل سنت ضمن تأکید بر لزوم پیروی از ولی امر، خاندان آل سعود و حاکمان سعودی را مصداق بارز ولی امر می‌دانند (ابن باز، بی‌تا، ج ۹، ۹۸ - ۹۳). برخی از معارضین سعودی از جمله محمد بن عبدالله المسعری در کتاب «طاعة أولى الأمر حدودها و قیودها»، با حساسیت خاصی این بحث را پیگیری کرده و به تبیین حدود و قیود پیروی از ولی امر پرداخته‌اند.^۱ او توضیح می‌دهد که این مفهوم در صورتی می‌تواند مبنایی برای مشروعیت بوده و لزوم اطاعت را در پی داشته باشد که برخی از شروط در ساختار حاکمیت موجود باشد. وی به شروطی از جمله دینی بودن حاکمیت و حاکم اشاره می‌کند.

در نگاه مسعری، نظامی دینی است که در آن دین و شرع مقدس اجرا شود و حاکمیت دین سالار بوده و حکومت و حاکمیت در اختیار مسلمانان باشد. این دولت باید در هر حال در صحنه بین‌الملل در پی عزت اسلام و مسلمانان باشد. این مسئله نیز در سایه استقلال کامل به‌دست می‌آید. بر این اساس برای دولت اسلامی مستعمره بودن، تحت‌الحمایگی دولت و حاکمیت و تمایل به کفار یا حکومت‌های کفر یا دیگر اموری که با استقلال منافات دارد، نارواست. وی شکل‌گیری بیعت و انعقاد بیعت با حاکم را از جمله شرایط دینی بودن حاکم می‌داند. بر همین اساس تأکید می‌کنند که سیطره حاکم بر اساس شیوه کافرانیه مثل وراثت یا انتخابات محض یا بر پایه غلبه، نارواست و چنین حاکمی به‌هیچ وجه حاکم دینی نیست (المسعری، ۲۰۰۲: ۴۷). وی تأکید می‌کند که گذشته از قیودات مفهومی الزام به پیروی از ولی امر، از جهت مصداقی نیز امام و امیر شرعی که صلاحیت

۱. المسعری، ۲۰۰۲: طاعة أولى الأمر حدودها و قیودها. محمد بن عبدالله المسعری در کتاب محاسبة الحکام، نیز نگاهی مبتنی بر نقد نسبت به مشروعیت‌سازی و استفاده از چنین مفاهیم در حاکمیت سعودی و برخورد عالمان وهابی سعودی با این مسئله دارد (المسعری، ۲۰۰۲: محاسبة الحکام).

این عنوان را داشته باشد، وجود ندارد (المسعرى، ۲۰۰۲: ۷۳). او به مشروعیت‌سازی نابجای برخی از فقیهان وهابی سعودی برای مشروعیت‌سازی در باب ولی امر و مشروعیت‌بخشی به کنش‌های وی اشاره می‌کند (المسعرى، ۲۰۰۲: ۴۵).

اشاره ایشان به انگاره محمد بن صالح العثیمین از علمای «هیئت کبار العلماء» است. وی با اشاره به گزاره قرآنی «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ»، تأکید می‌کند که عطف پیروی از اولی‌الامر به پیروی از پیامبر بدون تکرار عامل، نشان‌دهنده لزوم پیروی است. محمد بن صالح العثیمین در ادامه تأکید می‌کند که «ولی امر»، حتی اگر کافر نیز باشد، حاکمیتش مشروعیت داشته و خروج بر آن ناروا است. عثیمین تأکید می‌کند که حاکمیت سعودی حاکمیت مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و شریعت است (العثیمین، ۱۴۲۱: ج ۱۲۸، ۶). از این رو باید گفت هرچند ابتناء حاکمیت سعودی بر مفهوم ولی امر است اما از دیدگاه مخالف، ولی امر شرایطی دارد که نقض آنها می‌تواند بحران‌آفرین باشد. به‌ویژه در سیاست خارجی عربستان سعودی و رابطه با کفار از یک سو و برنامه مدرن‌سازی به‌ویژه در رابطه با صنعت سرگرمی می‌توان شرایط نقض، مشاهده نمود.

نکته مهم اینکه جایگاه ولی امر به‌ویژه جواز استخلاف (ولیعهدی، جانشینی) را می‌دهد. بدین معنا که حاکم مشروع مستقر می‌تواند جانشینی برای خود تعیین کند. این شیوه مورد تأیید ماوردی نیز بوده است. وی یادآور می‌شود که انعقاد امامت با عهد و نص امام قبل، مورد اجماع و اتفاق است (ماوردی، ۱۹۶۶: ۶). البته ابن تیمیه و ابویعلی جانشینی را به شرط بیعت، مشروع می‌دانند (ابویعلی، ۱۳۶۲: ۲۵؛ ابن تیمیه، ۱۴۰۶ق: ۱۴۲).

نظام سیاسی در عربستان سعودی سلطنتی است که اصل اساسی آن استخلاف (جانشینی) است. بر اساس ماده ۵ قانون اساسی عربستان سعودی، حکومت مختص فرزندان پسر پادشاه مؤسس (یعنی عبدالعزیز بن سعود) است. این ماده یادآور می‌شود باید با درست‌کارترین فرد در این خاندان بیعت صورت بگیرد. البته این قانون، جانشینی را منوط به بیعت کرده است. همچنین در ماده ۶ از شهروندان می‌خواهد که با پادشاه بیعت کنند و از وی اطاعت نمایند. بدین معنا مشخص است که منظور از بیعت صرفاً بیعت اهل حل و عقد

نیست و شامل همه شهروندان می‌شود. اما درباره عدم بیعت شهروندان سکوت کرده است. در عین حال بر اساس ماده ۲۳ فقط حاکم حق امر به معروف و نهی از منکر دارد. بدین معنا دایره اختیارات شهروندان بسیار محدود شده است. با این همه مفهوم ولی امر تنها ایده مشروعیت‌بخش به حکمرانی آل سعود نیست و دکتربین استیلاء راهی دیگر می‌گشاید.

حکمرانی آل سعود و مسأله مشروعیت‌سازی بر پایه دکتربین استیلاء و غلبه

بازخوانی فقه سیاسی وهابیت و مسأله حکومت و حاکمیت نشان می‌دهد که وهابیت به تبعیت از اندیشه محمدبن عبدالوهاب بر پایه تراث فکری ابن تیمیه، معتقدند که اطاعت و فرمانبرداری از کسی که سیطره و غلبه پیدا می‌کند واجب و فرامینش نافذ و امامتش صحیح است. چنانکه ادعا می‌شود که ممنوعیت خروج و مخالفت مسلحانه نسبت به چنین حاکمی نیز اجماعی است، اگرچه فاسق باشد (آل الشیخ، ۱۴۱۲: ۱۶۸-۱۶۷). محمدبن عبدالوهاب بر وجوب اطاعت و فرمانبرداری از حاکمان سرزمین اسلامی تأکید می‌کند. وی ادعا می‌کند که این اندیشه اجماعی است؛ بر این اساس بر پایه اجماع مسلمانان، هر کسی که بر شهر یا منطقه‌ای سیطره پیدا کند دارای حکم امام در همه زمینه‌ها است. از جمله اطاعت او واجب است. به عقیده محمدبن عبدالوهاب این مسأله رمز حفظ نظام زندگی دنیوی است (مجموعه من المؤلفین، ۱۴۱۷: ج ۹، ۵). ایشان بر این باور است هر کسی که حاکم و خلیفه شود و مقبولیت مردمی داشته باشد یا با زور بر ایشان غلبه کند، اطاعت از او واجب و خروج بر حکومت و حاکمیتش حرام است؛ چه نیکوکار باشند و چه فاسق و فاجر (الفوزان، ۱۴۳۱: ج ۱، ۱۲۷). برخی از شارحان اندیشه وی تأکید می‌کنند که فرمانبرداری از حاکم مسلمان از اصول عقیدتی اسلام است. بر این اساس اطاعت و فرمانبرداری از ایشان واجب است و خروج بر آنان گناهی حرام می‌باشد (الفوزان، ۱۴۳۱: ج ۱، ۱۲۷). بر اساس اندیشه محمدبن عبدالوهاب فرمانبرداری از حاکم، هر کسی که باشد اگرچه غلام و بنده‌ای حبشی باشد، واجب است (مجموعه من المؤلفین، ۱۴۱۷: ج ۹، ۶).

چنانکه ابن تیمیه که افکار محمدبن عبدالوهاب از لحاظ خاستگاه‌های معرفتی به او برمی‌گردد، تأکید می‌کند که: «الصبر علی ظلم الأئمة و جورهم، كما هو من أصول أهل

السنة والجماعة» (ابن تیمیه، ۲۰۰۴: ج ۲۸، ۱۷۹)، «لزوم صبر بر ظلم و بی‌عدالتی حاکمان از مبانی اهل سنت و جماعت است». بنابر افکار ابن تیمیه مخالفت سیاسی و انقلاب امری ناروا و حرام است. او تأکید می‌کرد که بنا بر انگاره مشهور در میان دانشیان اهل سنت، حتی مخالفت و خروج بر حاکمان ظالم نیز نادرست و ناروا است. وی بر این باور بود که همیشه بعد از مخالفت‌ها و انقلاب‌های سیاسی، بد جایگزین بدتر شده است (ابن تیمیه، ۱۴۰۶: ج ۳، ۳۹۱).

این اندیشه بهترین ظرفیت را برای مشروعیت‌سازی ساختار قدرت خویش به حاکمیت‌ها به‌ویژه به حاکمیت سعودی می‌دهد. این انگاره رویکردی را ایجاد می‌کند که با توجه به حاکمیت خاندان سعودی و غلبه ایشان به هرروی مخالف با آن‌ها و حاکمیت خانواده سلطنتی، از نظر دینی ناروا و ناشایست باشد. بر این اساس حکومت و حاکمیت سعودی تا حدود زیادی از حرکات و جنبش‌های براندازی و مخالفت مخالفان و نیروهای معارض در امان است؛ چراکه چنین اقداماتی گناهی نابخشودنی و کنشی غیردینی است. البته به‌نظر می‌رسد که قرائت وهابی - سعودی از اسلام تنها این قرائت را در زمینه حمایت از حکمرانان سعودی تئوریزه می‌کنند؛ چرا که شکل‌گیری دولت سعودی و حرکت‌های وهابی به هر روی خروج بر خلافت عثمانی بوده است. تناقضی که برخی از نویسندگان سعودی - وهابی سعی دارند به نوعی آن را توجیه کنند (العقل، ۱۴۲۵: ۳۰۴ - ۲۹۸).

حکمرانی آل سعود و مسأله مشروعیت‌سازی بر پایه سنت شور و مفهوم شورا

شورا و مشورت در امور مورد تأکید دین اسلام است. قرآن کریم در چندین آیه از مشورت سخن گفته و نامگذاری سوره‌ای به نام شوری بر اهمیت آن تأکید می‌کند. افزون بر این پرداختن به مقوله شورا در آیات قرآنی نشان‌دهنده این مهم است که مشورت و شوری در فرهنگ قرآنی اصلی مهم است (آل عمران، آیه ۱۵۹؛ بقره، آیه ۲۳۳؛ شوری، آیه ۴۳ - ۳۶). توضیح آنکه خداوند متعال در قرآن کریم در چندین گزاره به طور صریح بر مشورت در امور تأکید کرده است؛ «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»، (سوره شوری، آیه ۳۸). چنانکه در آیه شریفه ۱۵۹ سوره آل عمران با تأکید بر ویژگی

شهروندان جامعه اسلامی به پیامبر گرامی اسلام دستور داده می‌شود: «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ»، «با مسلمانان مشورت کن»؛ آنچه بر اهمیت آموزه شوری و مشورت می‌افزاید، این است که در این گزاره قرآنی، خدای متعال به پیامبر اسلام (ص) که از دانش الهی برخوردار است و به یقین در تشخیص مصلحت به خطا نمی‌رود، دستور می‌دهد که با دیگران مشورت کند. بنابراین، مشورت کردن برای افرادی که در تشخیص شان احتمال خدا وجود دارد، به مراتب مهم‌تر است (طنطاوی، بی‌تا: ج ۲: ۳۱۹).

بازخوانی ریشه‌های فکری و مبانی اندیشه وهابیت نیز نشان‌دهنده توجه به آموزه شورا است. ابن تیمیه بر این باور است که حاکم، محتاج مشاوره و مشورت بوده و به هیچ روی از آن بی‌نیاز نیست. او بر این باور است که گزاره قرآنی «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»^۱، افاده وجوب می‌کند. بر این اساس حتی بر پیامبر نیز مشورت کردن با دیگران واجب بوده است؛ چنانکه بر حکام واجب است. وی در کتاب «السیاسة الشرعية فی الراعی والرعیة»، تأکید می‌کند: ولی امر نیازمند مشورت است؛ همچنان که پیامبر به آن امر کرده است؛ «لَاغْنَى لَوْلِي الْأَمْرِ عَنِ الْمُشَاوَرَةِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرُهَا نَبِيُّهُ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ». ایشان حتی این انگاره که مشورت - کردن پیامبر (ص) با مسلمانان به جهت مصلحت و تألیف قلوب بوده را تضعیف می‌کند (ابن تیمیه، ۱۴۱۸: ج ۱، ۱۲۶).

در این میان حاکمیت سعودی نیز با بهره‌بری از این مفهوم به مشروعیت‌سازی و تثبیت پایه‌های قدرت خویش اقدام کرده است. امروزه نهاد «مجلس شورا»، در حاکمیت سعودی به نوعی به مشروعیت‌سازی با بهره‌بری از این مفهوم می‌پردازد. هر چند این مجلس اختیار چندانی ندارد.

عبدالعزیز سعود با بهره‌بری گسترده از مفهوم شورا به تثبیت حاکمیت خویش اقدام می‌کرد. وی حتی تعهد می‌داد که اداره حرمین شریفین با شورایی از کشورهای اسلامی باشد (محقق، ۱۳۷۹: سند شماره ۶). چنانکه وی در اعلامیه تشکیل حکومت ادعا می‌کند

۱. «پس از آنان درگذر و برایشان آمرزش بخواه و در کارها با آنان مشورت کن و چون تصمیم گرفتی برخدا توکل کن؛ زیرا خداوند توکل کنندگان را دوست می‌دارد» (آل عمران، ۱۵۹).

که ما در پی آن بودیم که آینده حجاز و سرزمین‌های مقدس بر اساس تصمیم کشورهای اسلامی باشد و در همین راستا به دعوت خود در تاریخ ۱۰ ربیع الثانی ۱۳۴۴ هـ ق اشاره می‌کند (محقق، ۱۳۷۹: سند شماره ۱۴).

بر این اساس شورا صرفاً شامل علمای درون جامعه عربستان نمی‌شود و تمامی اعلمای اهل سنت در جهان اسلام را دربر می‌گیرد. بر این اساس مشروعیت بخشی از طریق شورا عربستان سعودی را در جایگاه خلیفه اسلامی قرار می‌دهد. موضوع مهم دیگر شمولیت مشورت‌دهندگان است تا سال ۱۹۹۳ صرفاً اهل سنت در شورای عربستان حضور داشتند اما از این سال به بعد شیعیان نیز بدین شورا اضافه شدند. همچنین شهرهای کوچک نیز در این شورا دارای عضو هستند (دکمجیان، ۱۳۷۷: ۱۴۶-۱۴۵). حضور زنان در شورای جدید تحولی بزرگ محسوب می‌شود. مطابق سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ قرار است ۳۰ درصد شورا به زنان اختصاص یابد. بدین سان افزایش دایره افراد و گروه‌های پذیرفته شده به این شورا، می‌تواند مشروعیت بیشتر برای دولت عربستان سعودی ایجاد کند.

حکمرانی آل سعود و مساله مشروعیت‌سازی برپایه سنت اسلامی - عربی بیعت

در تاریخ اندیشه اسلامی در کنار شورا، بر سنت بیعت به عنوان عنصر مؤسس حکومت اسلامی تأکید شده است. از جمله ابن تیمیه؛ بیعت صاحبان قدرت، شوکت و زور را نیز از مبادی مشروعیت‌ساز دانسته است (فرج، ۱۴۲۸: ۱۹۶-۱۹۴). این تفکر به نوعی سنگ بنای شرعی برای مشروعیت و بهره‌بری از هیئت بیعت خانوادگی متشکل از فرزندان عبدالعزیز بن عبدالرحمن آل سعود در حکومت سعودی است. دانشیان تاریخ، تاریخ حکمرانی آل سعود را از سال ۱۷۴۴ میلادی (۱۱۵۷ هـ. ق) و پیمان محمدین شروع می‌کنند. به نظر می‌رسد منطق این روش از تاریخ پژوهی، این امر باشد که آل سعود قبل از این بیعت تنها بر منطقه محدود «الدرعه»، در بیست کیلومتری ریاض تسلط داشتند و قدرت قابل ملاحظه‌ای نداشتند. بر اساس اسناد و گزارشات متواتر تاریخی، محمد بن سعود با محمد بن عبدالوهاب بیعت کرده و هم پیمان شده‌اند؛ چنانکه محمد بن عبدالوهاب نیز متعهد شده است که در هر حال از حکومت او حمایت کند. این پیمان و بیعت به پیمان دو محمد مشهور است (ابن بشر النجدی الحنبلی، ۱۴۰۲، ج ۱، ۴۲ و ۴۴؛ القطان و الزین، بی تا: ۲۵؛ الفتاح، ۲۰۰۹: ج ۱،

۵۹۵. ابوحاکمه، بی‌تا: ۳۰ ۳۱؛ ابو علیه، ۱۹۹۱: ۲۱؛ شامیه، ۱۹۸۶: ۲۰ و ۳). برخی از نویسندگان تصریح می‌کنند که محمد بن سعود و خانواده وی حتی در بین قبیله خود نیز جایگاهی نداشتند و بیعت با محمد بن عبدالوهاب به این جهت بود که با دعوت دینی که وی مدعی آن بود، وجهه و طرفدارانی کسب کند (شامیه، ۱۹۸۶: ۲۰). شاید همین مسئله بود که باعث شد در مرحله هویت‌یابی سعودی-وهابی، هویتی اسلامی با قرائت محمد بن عبدالوهاب نسبت به دیگر هویت‌ها برجسته شد و دیگر هویت‌ها به نوعی به حاشیه رانده شد.

پیشینه تاریخی بیعت محمد بن عبدالوهاب و محمد بن سعود که به آن اشاره شده امروزه نیز مورد تمسک این خاندان است. چنانکه سلمان بن عبدالعزيز پادشاه فعلی عربستان سعودی با اشاره به همین بیعت آن را به نوعی منبع مشروعیت حاکمیت سعودی دانسته و ادعا می‌کند که این حاکمیت تا به امروز به تعهدات میثاق آن بیعت وفادار بوده است:

«بیعت تاریخی بین امام محمد بن سعود و شیخ محمد بن عبدالوهاب بر اساس سنجه‌های شرعی منعقد شد. امام محمد بن سعود گفت: تو را به سرزمینی بهتر از سرزمینت و به عزت و قدرت بشارت می‌دهم. شیخ محمد بن عبدالوهاب نیز گفت: تو را به عزت و نفوذ فرمان، بشارت می‌دهم. این کلمه «لا اله الا الله» است که هر آن کس به آن تمسک کرده و به لوازش عمل کند و معتقدانش را یاری رساند، پادشاه و فرمانروای کشورها و مردمان می‌شود. این بیعت تا به امروز رکن اساسی حاکمیت و دولت سعودی شده است. چنانکه همین تعهد و بیعت موجبات تأسیس و اقدام دولت سعودی، بر مبنای دین صحیح را فراهم آورده است» (سلمان بن عبدالعزيز، ۲۰۱۱، العدد ۱۱۸۱۰). وی در ادامه با تکیه بر همین بیعت آن را مبنایی برای مشروعیت حاکمیت و حکمرانی آل سعود قرار می‌دهد. امروزه بر اساس کارویژه «بیعت»، در ساختار سیاسی عربستان سعودی، نهاد بیعت سازماندهی شده است. این نهاد از جمله ساختارهای سیاسی حکمرانی سعودی است که در آن از پتانسیل‌های مفهوم بیعت در آموزه‌ها و تراث دانشیان اسلامی و رویه مسلمانان به نحو گسترده‌ای بهره برده می‌شود.

بر همین اساس پادشاهان عربستان منحصراً از فرزندان پادشاه مؤسس عبدالعزیز بن عبدالرحمن الفیصل آل سعود و پسران ایشان است و باید با اصلاح از ایشان بنا بر کتاب و سنت، بیعت صورت گیرد. در همین راستا در کنار پادشاه ولیعهد نیز انتخاب می‌شود. بر این اساس بیعت در ساختار حکومتی عربستان دارای جایگاه ممتازی است.

به صورت خاص «نظام هیئۃ البیعه»، به نوعی آیین نامه و قانونی بنیادین است که مقررات بیعت با پادشاه را تبیین می‌کند. این قانون یا آیین نامه به موجب فرمان پادشاهی شماره (۲/۱۳۵) عبدالله بن عبدالعزیز آل سعود در تاریخ ۱۴۲۷/۹/۲۶ هجری قمری مقرر شده است. البته این فرمان مشتمل بر اصلاح بند (ج) ماده پنجم قانون اساسی است که مقرر می‌داشت: «یختار الملك ولی العهد، ویعفی به بأمر ملكی»، انتخاب و عزل ولیعهد به عهده پادشاه است. در این فرمان ضمن اصلاح این بند تأکید می‌شود: «تم الدعوة لمبايعة الملك واختیار ولی العهد وفقاً لنظام هیئۃ البیعه»، دعوت برای بیعت با پادشاه و انتخاب ولیعهد بر اساس موازین نظام بیعت است. اصلاح این فقره در زمان ملک عبدالله به نوعی هویت بخشی و اعطای جایگاه ممتاز به هیأت بیعت است.

حکمرانی آل سعود و مسأله مشروعیت سازی بر پایه بهره‌بری از تأیید عالمان و مفهوم فتوا

تأیید عالمان یکی از مهمترین منابع مشروعیت است که حاکمیت سعودی برای مشروعیت سازی به آن استناد می‌کند. این عالمان بیشتر از علمای وهابی هستند. چنانکه ریشه‌های این تأیید و ارتباط نیز به پیمان و بیعت محمد بن سعود و محمد بن عبدالوهاب برمی‌گردد. همچنانکه دکترین غلبه و استیلاء در کنار باور به مفهوم ولی امر نیز مبنایی برای شماری از این تأییدات است. بازخوانی اندیشه و انگاره‌های این عالمان در مورد حاکمیت سعودی نشان از ارتباط وثیق بین آنها و حاکمیت سعودی است. عبدالعزیز بن ریس الریس، از عالمان سلفی - وهابی در کتاب «تبدید الکواشف العنید فی تکفیر لدولة التوحید»، برخی از اندیشه‌های عالمان وهابی در حمایت از حاکمیت سعودی را نقل می‌کند (ابن ریس الریس، بی تا).

البته در مقابل، شماری از عالمان مسلمان حتی با رویکرد سلفی - وهابی با حاکمیت آل سعود مخالف بوده و حکمرانی ایشان را مشروع نمی‌دانند. توضیح آنکه حاکمیت سعودی در عربستان، بعد از جنگ کویت در سال ۱۹۹۱ با حرکتی اسلامی که به تغییر حیات سیاسی و اجتماعی فرا می‌خواند، مواجه شدند. در سال ۱۹۹۳ سلمان الاوحد و سفر الحوالی مستقیماً با حکومت سعودی به مقابله پرداختند و کمیته دفاع از حقوق شرعیه را به وجود آوردند. شعار این کمیته ایجاد تغییرات اساسی سیاسی در مملکت با انتقال قدرت از آل سعود به نخبگان دینی خاصی بود که اکثرشان جوانانی بودند که با عالمان گذشته به مخالفت می‌پرداختند. ایشان عالمان گذشته را دوستداران آل سعود می‌خواندند. کمیته دفاع از حقوق شرعی به آزادی و حفظ حق ملت و عدالت و اصلاحات اجتماعی اعتقاد داشت. شش تن از عالمان دینی سعودی که در این کمیته بودند اعلامیه‌ای در جهت اهداف خود صادر کردند. با اینکه رفتار و بیان آنها معتدل بود اما حکومت سعودی به شدت با آنها برخورد کرد و آنها را از مناصب رسمی شان خلع کرد و به تحقیقات در مورد آنها پرداخت. مسعری یکی از این افراد بود که تحت تعقیب قرار گرفت. کمیته دفاع از حقوق شرعیه، تعامل با مؤسسات و نظام‌های مالی و سیاسی غربی مانند صندوق بین‌المللی پول و سازمان ملل را رد می‌کند و معتقد است این مؤسسات عامل بدبختی مردم منطقه هستند. مسعری پیروی حکومت آل سعود از این مؤسسات و حکومت‌های غربی را عامل عدم استقلال حکومت ریاض می‌داند. این کمیته در سال ۱۹۹۵ از طرفدارانش خواست برضد حکومت سعودی تظاهرات کنند. در بین سال‌های ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۹ این اعتراضات ادامه داشت و حکومت سعودی این کمیته را به عنوان یک چالش می‌نگریست. در سال ۱۹۹۵ برخی از اعضای این کمیته توسط حکومت سعودی اعدام شدند که این مسئله باعث تشدید معارضه و گسترش آن شد (کیشیشیان، ۲۰۰۳: ۱۹۱-۱۸۹). مسعری علاوه بر اقدامات سیاسی علیه آل سعود، به نوشتن کتاب علیه ایشان نیز اقدام کرده است. البته او در این زمینه تنها نیست بلکه عناصر دیگری نیز وجود دارند که با تألیف کتاب، اعتراض خود را برضد حکومت خاندان آل سعود اعلام کرده و در واقع به معارضه سیاسی - فرهنگی با آل سعود اقدام کرده‌اند. دو کتاب «عدم شرعیة الدویلة السعودیة»، نوشته محمد بن عبدالله المسعری

(المسعرى: ۲۰۰۲) و «الكواشف الجلیة فی كفر الدولة السعودیة»، نوشته شیخ ابو محمد عاصم المقدسی (المقدسی، بی تا) از جمله این کتاب‌ها است.

گذار از مشروعیت سنتی به مشروعیت مدرن و چالش‌های آن

تحولات اساسی در عربستان سعودی در سه مقطع مهم (پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، جنبش موسوم به بهار عربی ۲۰۱۱ و نهایتاً زلزله سیاسی ملک سلمان که در قالب سند چشم‌انداز در سال ۲۰۱۶ خودنمایی کرد) نه تنها نشان دهنده تغییر نگرش بنیادین این کشور به توسعه بلکه به شیوه حکمرانی نیز است. برای مثال در سند چشم‌انداز شاهد تغییر در محور توسعه عربستان، گذار از اقتصاد نفتی به اقتصاد درون‌زا هستیم که ابعاد متفاوت توسعه از جمله سرمایه‌گذاری در انرژی‌های نو، گردشگری، آموزش، بهداشت و سلامت، اشتغال و رفاه عمومی را در دستور کار قرار داده است (سند چشم‌انداز عربستان سعودی). چنین تحولاتی با تغییر نگرش به مسائل بنیادین همچون مشروعیت همراه است و به نظر می‌رسد کوششی است در جهت تبدیل مردمان عربستان سعودی به شهروندان اجتماعی که خود مستلزم تعریف جدید از رابطه مردمان به حکومت است. در این راستا شهروندی اجتماعی ناظر بر دسترسی همگانی به کالاهای عمومی همچون بهداشت، سلامت، امنیت، آموزش و زندگی متمدانه است که بخشی از وظایف حکومت در قبال مردمان تلقی می‌شود (مارشال، ۱۹۹۲: ۱۲). به‌ویژه تغییر در رویکرد آموزشی و فرهنگی این کشور، تجدیدنظر در مبانی مشروعیت سیاسی را ضروری نموده است. پیش از این، علمای وهابی عرصه‌های آموزش و فرهنگ را تحت نظارت و اجرای خود داشتند؛ نهادهایی همچون حج، سازمان جهاد رفاهی اسلامی و وزارت امور اسلامی و دانشگاه محمدبن سعود در عربستان در اختیار علمای وهابی بوده است (برزگر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۳). تحول در ساخت اجتماعی خود به خود نیاز به مشارکت سیاسی را ایجاد کرده و مستلزم مشارکت عمیق‌تر شهروندان در اداره‌گری است. در چنین بستری، مشروعیت سنتی می‌بایست با مشروعیت مدرن جایگزین شود یا خوانشی جدید از مشروعیت سنتی ارائه شود که خود حاوی چالش‌های است.

مهمترین چالش‌های پیش‌روی خوانش جدید از مشروعیت - یعنی مدرن‌سازی - برای عربستان سعودی چیست؟ نخستین چالش از تعریف مرز دین و بدعت ناشی می‌شود. آیا

مدرن‌سازی و اتکا به مشروعیت مدرن در بیرون مفهوم بدعت جای می‌گیرد. از منظر علمای سنتی وهابی، احتمالاً مدرن‌سازی در جامعه عربستان سعودی بدعت محسوب نمی‌شود هرچند آشکارا برخی از تغییرات از جمله مجوز ساخت کلیسا، خرید و فروش مشروبات الکلی، گشایش مراکز تفریحی جدید و لغو قانون حجاب اجباری در مخالفت صریح با آموزه‌های وهابیت سنتی قرار دارد (برزگر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۶).

دومین چالش رفع ناسازگاری زندگی مدرن و آموزه جهاد است. در واقع وهابیت با ایده پیرایش اسلام و مبارزه با کفار برای بازگشت به اسلام اصیل (وحدانیت) پدیدار شد (چگینی، ۱۴۰۲: ۲۷۱). در عین حال آموزه جهاد بر مبارزه با اغیار از جمله تشیع در یک سو و توسعه طلبی مسیحی از سوی دیگر، تاکید داشته است که نهایتاً در قالب شمشیر به مثابه نماد این کنش در پرچم عربستان سعودی خودنمایی می‌کند. در حالی که عربستان سعودی به منظور دستیابی به توسعه و معرفی خود به عنوان یکی از ۲۰ قدرت جهانی نیازمند رفع برچسب‌هایی همچون خشونت‌گرایی و بنیادگرایی از خود است. بر همین اساس تغییر مفهوم جهاد در کتاب‌های درسی در دستور کار قرار گرفت و مواجهه با علمای سنتی وهابی را ناگزیر ساخت (عالیشاهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۰۲-۲۰۳).

سومین چالش، نگرش نخبه سالارانه یا به تعبیر دیگر پدرسالارانه علمای وهابی است. در حالی که پذیرش مدرنیسم مستلزم نگرش شمولگرایانه‌تر است و ورود زنان و جوانان در کنشگری اجتماعی و سیاسی را ولو به صورت هدایت شده می‌پذیرد. در این نگرش توده‌های مردم اجزای جدانشدنی برنامه توسعه هستند. چنین نگرشی آشکارا با اداره‌گری به صورت شورای اهل حل و عقد در تعارض قرار می‌گیرد، زیرا نگرش جدید مستلزم پذیرش مردم به عنوان سوژه‌های واجد عقل و حق است. از این رو اعطای نقشی نو به مردم ضرورت می‌یابد. نتیجه اینکه مشروعیت مبتنی بر شیوخت با چالش روبرو می‌شود.

بر این اساس، ایده‌های سنتی مشروعیت از جمله استیلا کاملاً جایگاه خود را از دست خواهد داد. در عین حال خوانش جدید از ایده ولی امر نیازمند افزودن مفهومی همچون نماینده ملت یا وکیل مردم است. از این رو ایده شورای اهل و عقد حداقل می‌بایست به مثابه نمایندگان گروه‌های اجتماعی قدرتمند در جامعه تغییر یابد. ایده اجماع می‌بایست

بسط یابد و به یک میثاق جدید در قالب قانون اساسی جدید تبدیل شود و بیعت از فهم یکجانبه و از بالا به پایین با مفهوم حق- تکلیف و مسئولیت مدنی- سیاسی شهروندان جایگزین شود. در نهایت اینکه بسط مفهوم شورا در قالب گونه‌ای دموکراسی نخبه‌سالارانه قابل تصور است، هرچند نهادهای سنتی و کهن الگوهای قبیله‌ای در مقابل آن قرار دارند و شاید گونه‌ای نظام سیاسی شبیه به بریتانیا برای آینده عربستان سعودی محتمل باشد. یعنی توسعه دموکراسی در یک سطح اجتماعی و سیاسی (در سطوح میانی) و حفظ قدرت برای خاندان سعود (به عنوان پاسداران و حافظان توسعه) در سطوح سیاسی بالا.

تحلیل و نتیجه‌گیری

بر اساس برونداد این پژوهش، معنای مشروعیت حکمرانی باید بر پایه رضایت، منافع مشترک و همبستگی شهروندان شکل گیرد. البته نظام‌های سیاسی برای مشروع جلوه دادن سلطه و حکمرانی خود به ابزار متفاوتی تمسک می‌کنند. مکانیزم مشروعیت‌سازی حکمرانی نشان دهنده ماهیت منابع مشروعیت و چگونگی تمسک حکمرانان به این منابع برای مشروعیت‌سازی است. موارد ذیل که به نوعی از حیث ماهیت شماری از یافته‌های عینی پژوهش یا تحلیل و پیشنهاد مرتبط است، به شرح زیر ذکر می‌شود:

۱- حکمرانی عربستان سعودی که حاکمیتی الگاریشی است با بهره‌بری از دو نوع کلان از منابع مشروعیت یعنی منابع مشروعیت مذهبی و منابع مشروعیت عرفی اقدام به مشروعیت‌سازی کرده به تدریج به سوی مشروعیت عرفی بیشتر رو خواهد آورد؛

۲- با توجه به ضرورت‌های ملهم از جهانی شدن و جهانی‌سازی، مشروعیت مساله‌ای درازدامنه در حکمرانی وراثتی آل سعودی و پاشنه آشیل دکترین‌های امنیت ملی این کشور است؛

۳- مفهوم ولی امر و مشروعیت‌سازی بر مبنای آن در گستره گسترده‌ای مورد استفاده حاکمیت سعودی و نیروهای باوراننده و توجیه‌گر این حاکمیت قرار گرفته است. با توجه به منش، رفتار و کردار و نوع حکومت پادشاهان سعودی، مشروعیت‌سازی بر پایه این مفهوم، استعاره نامربوطی است. چنانکه برخی از دانشیان سلفی- وهابی از جمله محمد بن

عبدالله المسعری به نقد جدی مشروعیت‌سازی نابجا بر پایه مفهوم ولی امر پرداخته و مشروعیت‌بخشی به حکمرانی سعودی با این مفهوم را برنمی‌تابد؛

۴- دکترین استیلاء و غلبه که پیش از این بهترین ظرفیت را برای مشروعیت‌سازی ساختار قدرت به حاکمیت سعودی داشت و در همراهی با مفهوم امنیت معنا می‌یافت، اکنون تنها به صورت موقت در قالب تامین‌کننده توسعه معنا می‌یابد. زیرا توسعه از گونه‌ای که عربستان سعودی در پی گرفته است به مدل غربی نزدیکتر است تا مدل چینی که در حد شهروندی اجتماعی باقی مانده است و به شهروندی فرهنگی و سیاسی نوع غربی بدل نشده است. بر این اساس اگرچه در کوتاه مدت احتمالاً دکتربین حکومت و حاکمیت سعودی تا حدود زیادی از حرکات و جنبش‌های براندازی و مخالفت مخالفان و نیروهای معارض در امان است؛ اما همچنان شکل‌گیری جریان‌های جهادی و سلفی مخالف این دکتربین، پاشنه آشیل مشروعیت‌سازی سعودی است؛

۵- حاکمیت سعودی با بهره‌بری از مشروعیت‌سازی بر پایه سنت شور و مفهوم شورا، به تثبیت پایه‌های قدرت خویش اقدام کرده است. امروزه نهاد «مجلس شورا»، در حاکمیت سعودی به نوعی به مشروعیت‌سازی با بهره‌بری از این مفهوم می‌پردازد. البته به نظر می‌رسد با توجه به حاکمیت ساختار پادشاهی و خاندان حاکم، لااقل در کوتاه مدت شورایی بودن حاکمیت استعاره‌ای بی‌مورد است؛ مگر اینکه خاندان حاکم همانند بریتانیا به یک نماد از گذشته بدل شود؛

۶- حاکمیت آل سعود از ایده «بیعت» برای مشروعیت‌بخشی به حاکمیت و ساختار قدرت خویش بهره می‌برد. بهره‌بری از هیئت بیعت خانوادگی متشکل از فرزندان عبدالعزیز بن عبدالرحمن آل سعود در حکومت سعودی در همین راستا است. رقابت‌های درون‌خانوادگی و اجبار شماری از خاندان حاکم به بیعت در جریان ولایت عهدی محمد بن سلمان پاشنه آشیل این منبع مشروعیت‌سازی است؛

۷- تایید عالمان یکی از مهمترین منابع مشروعیت سنتی در عربستان سعودی بوده است. این عالمان بیشتر از علمای سنتی وهابی بوده‌اند. دکترین غلبه و استیلاء در کنار باور به مفهوم ولی امر نیز مبنایی برای شماری از این تاییدات بوده است. اما در مقابل شماری از

عالم‌ان مسلمان حتی با رویکرد سلفی- وهابی با حاکمیت آل سعود مخالف بوده و حکمرانی ایشان و مشروعیت بخشی به حکمرانی سعودی با این مفهوم را بر نمی تابند. در کل هرچند هنوز منابع سنتی مشروعیت در عربستان سعودی کارکرد خود را حفظ نموده است اما بازتعریف جدید از مفاهیم سنتی در کنار تکیه بر منابع مشروعیت مدرن از جمله گسترش و تعمیق حقوق شهروندی در میان طیف های گوناگون جامعه عربستان سعودی، می تواند از بحران مشروعیت در این کشور در آینده جلوگیری نماید، با این وجود همچنان قرائت های سنتی از مفاهیمی همچون ولی امر و تعارض عملکرد دولت عربستان - در زیر لوای برنامه توسعه- با فهم سنتی از دین و کارکردهای حاکم اسلامی یا ام القرا بودن می تواند چالش برانگیز باشد و احتمالاً تنش میان قرائت های متعارض از ایده های مذهبی در عربستان سعودی افزایش خواهد یافت.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mohammad Ali Hashemi  <https://orcid.org/0009-0001-6339-8306>

Mohammad Ali Tavana  <http://orcid.org/0000-0001-5414-928x>

منابع

- ابن باز، عبد العزيز بن عبدالله، (بی تا)، *مجموع فتاوی و مقالات متنوعه*، جمع و ترتیب: محمد بن سعد الشویعر، اعداد و تنسیق: موقع ابن باز، بیان حقوق ولایة الأمور علی الأمة.
- ابن بشر النجدی الحنبلی و عثمان بن عبدالله، (۱۴۰۲ ه.ق)، *عنوان المجد فی تاریخ نجد*، ریاض: مطبوعات دارالملک عبدالعزيز.
- ابن تیمیه، ابو العباس تقی الدین احمد بن عبد الحلیم، (۱۴۰۶ ه.ق)، *منهاج السنه النبویه فی نقض کلام الشیعه / القدریة*، القاهرة: مکتبه ابن تیمیه.
- ابن تیمیه، ابو العباس تقی الدین احمد بن عبد الحلیم، (۲۰۰۴ م)، *مجموع فتاوی ابن تیمیه*، المدینه المنوره: مجمع الملک الفهد لطباعه المصحف الشریف.

- ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، (۱۴۱۸ه.ق)، *السیاسة الشرعية فی إصلاح الراعی والرعية*، الرياض: وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد.
- ابن ریس بن الریس، عبدالعزيز، (بی تا)، *تبدیل الکواشف العنید فی تکفیرہ لدولة التوحید*، بی جا.
- ابن عبد الوهاب، محمد بن عبد الوهاب بن سلیمان، (۲۰۱۰م)، *مجموعه رسائل فی التوحید والایمان*، الجزء الأول الرسالة الثانية عشرة سنه أصول عظیمه مفیده، الرياض: جامعه الامام محمد بن سعود.
- ابو یعلی، محمد حسین بن فراء، (۱۳۶۲)، *احکام السطانیه*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابوالحمد، عبد الحمید، (۱۳۵۳)، *مبانی سیاست*، تهران: توس.
- ابو حاکمه، احمد مصطفی، (بی تا)، *کتاب لمع الشهاب فی السیره محمد بن عبد الوهاب*، بی جا.
- ابوعلیه، عبد الفتاح حسین، (۱۹۹۱)، *محاضرات فی تاریخ الدوله السعودیه الأولى*، الرياض: دارالمریخ.
- اسدی، علی اکبر، (۱۳۹۹)، «شکاف سنت و مدرنیسم و ثبات سیاسی در عربستان سعودی»، *جستارهای سیاسی معاصر*، دوره ۱۱، شماره ۳، صص ۲۶-۱.
- اکبر، علی، (۱۳۷۰)، *سیری در اندیشه‌های سیاسی معاصر*، تهران: الست.
- آقابخشی، علی و مینو افشاری راد، (۱۳۸۳)، *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران: چاپار.
- آل الشیخ، عبد اللطیف بن عبد الرحمن، (۱۴۱۲ه.ق)، *مجموعه الرسائل والمسائل النجدیه لبعض علماء نجد الأعلام*، الرياض: دار العاصمه.
- برزگر، ابراهیم؛ خرمشاد، محمدباقر؛ رهبر، عباسعلی و عبدالرضا عالیشاهی، (۱۳۹۹)، «کژکارکردهای وهابیسیم و تعمیق شکاف بن سلمان با وهابیت»، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره ۱۰، شماره ۳۹، صص ۲۰۴-۱۷۷.
- العجابر، محمد عابد، (۲۰۰۴م)، *الدین و الدوله و تطبیق الشریعه*، بیروت: مرکز الدراسات الوحده العربیه.
- جوفار، محمدرضا؛ محرابی، علیرضا و محمدی، حمیدرضا، (۱۴۰۳)، «آسیب‌شناسی رابطه مذهب و دولت در عربستان سعودی با تأکید بر چارچوب نظریه ژان گاتمن»، *مجله جغرافیا*، دوره ۲۲، شماره ۸، صص ۱۹۵-۱۷۵.

- چگینی، رسول؛ چگینی، محمدمهدی؛ میرعی، محمدمهدی و فاطمه شکری، (۱۴۰۲)، «گونه‌شناسی عوامل تکفیر در آثار عالمان اهل سنت و وهابیت بر اساس خاستگاه کلامی و فقهی»، پژوهشنامه کلام، دوره ۱۰، شماره ۱۹، صص ۲۹۸-۲۷۱،
<https://doi.org/10.22034/pke.2023.16794.1786>.
- دکمچیان، هرایر، (۱۳۷۷)، «نقش شورای مشورتی در هرم قدرت عربستان سعودی»، ترجمه حمید احمدی، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، دوره ۵، شماره ۴، صص ۱۵۶-۱۳۵.
- سردارنیا، خلیل الله و سعید محسنی، (۱۳۹۸)، «واکاوی مشروعیت سیاسی حکومت سعودی در بستر بهار عربی و سند ۲۰۳۰»، مجلس و راهبرد، دوره ۲۶، شماره ۹۹، صص ۳۵۶-۳۳۱.
- سلمان بن عبد العزيز، (۲۰۱۱م)، «الأسس التاريخية والفكرية للمملكة العربية السعودية»، عين اليقين: مجلة عربية سياسية اسبوعية، ۳۰ مارس، الاربعاء، العدد ۱۱۸۱۰.
- شامیه، جبران، (۱۹۸۶م)، آل سعود ماضيهم و مستقبلهم، لندن: رياض الريس و مشارکوه المحدوده.
- طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷ه.ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طنطاوی، سید محمد، (بی تا)، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، قاهره: نهضة مصر.
- عالیشاهی، عبدالرضا؛ خرمشاد، محمدباقر؛ برزگر، ابراهیم و عباسعلی رهبر، (۱۴۰۲)، «محمد بن سلمان و گذار از پان وهابیسیم به نظام سکولار»، دو فصلنامه علمی دانش سیاسی، دوره ۳۷، شماره اول، صص ۱۸۹-۲۱۲، DOI: 10.30497/PKN.2022.239810.2769.
- عبدالله خانی، علی، (۱۳۹۶)، نظریه‌های امنیت، تهران: ابرار معاصر.
- العثیمین، محمد بن صالح بن محمد، (۱۴۲۱ه.ق)، لقاء الباب المفتوح، الرياض: دارالوطن للنشر.
- العقل، ناصر بن عبدالکریم، (۱۴۲۵ه.ق)، الاسلامیه لا الوهابیه، الرياض: دارالکنوز اشبیلیا.
- الفتح، عارف، (۲۰۰۹م)، الایجاز فی تاریخ البصره والاحساء بیروت: الدار العربیة للموسوعات.
- فرج، عطیه اسماعیل، (۱۴۲۸ه.ق)، الفکر السیاسی عند الامام ابن تیمیة، عمان: دارالفاروق.
- الفوزان، صالح بن فوزان بن عبدالله، (۱۴۳۱ق)، شرح عقیده الإمام المجدد محمد بن عبد الوهاب، الرياض: مكتبة دار المنهاج.
- قربانی، فهیمه؛ احمدی، حمید و مهدی ذاکریان، (۱۴۰۱)، «تأثیر بحران مشروعیت بر سیاست‌های داخلی و منطقه‌ای عربستان سعودی (دوره ملک سلمان)»، فصلنامه خاورمیانه، سال ۲۹، شماره ۳، ص ۱۰۹، DOR: 20.1001.1.15601986.1401.29.3.4.4.
- القطان، احمد و محمد طاهر الزین، (بی تا)، امام التوحید؛ شیخ محمد بن عبد الوهاب الدعوه

والدوله، اسکندریه: دارالایمان.

- کشیشیان، جوزف، (۲۰۰۳)، *الخلافة فی العربیة السعودیة*، ترجمه غاده حیدر، بیروت: دارالساقی.
- ماکیاولی، نیکولو، (۱۳۸۹)، *شهریار*، ترجمه محمود محمود، تهران: نگاه اول.
- ماوردی، علی بن محمد، (۱۹۶۶م)، *احکام السلطانیة والولايات الدینیة*، قاهره: مکتبه و مطبعة مصطفى البابي الحلبي.
- مجموعه من المؤلفین، (۱۴۲۰ه.ق)، *الندوة العالمیة للشباب الإسلامی*، الموسوعة المیسرة فی الأديان والمذاهب والأحزاب المعاصرة، اشراف: مانع بن حماد الجهنی، الرياض: دارالندوة العالمیة للطباعة و النشر و التوزيع.
- مجیدی، حسن و مهدی طاهری، (۱۴۰۱)، «تحلیل شاخص‌های سیاست‌های هویتی اسلام‌گرا در عربستان»، *مطالعات سیاسی جهان اسلام*، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۶۹-۴۳.
- DOI: 10.30479/psiw.2022.16514.3059.
- محقق، علی، (۱۳۷۹)، *اسناد روابط ایران و عربستان سعودی (۱۳۵۷-۱۳۰۴)*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- المسعری، محمد بن عبدالله، (۲۰۰۲م)، *طاعة أولى الأمر حدودها و قیودها*، لندن: لجنة الدفاع عن الحقوق الشرعیة.
- المسعری، محمد بن عبدالله، (۲۰۰۲م)، *عدم شرعیة الدویلة السعودیة*، لندن: لجنة الدفاع عن الحقوق الشرعیة.
- المسعری، محمد بن عبدالله، (۲۰۰۲م)، *محاسبة الحکام*، لندن: لجنة الدفاع عن الحقوق الشرعیة.
- المقدسی، ابو محمد عاصم، (بی‌تا)، *الکواشف الجلیة فی کفر الدولة السعودیة*، بی‌جا.
- النظام الاساسی للحکم (السعودیة).*
- وبر، ماکس، (۱۳۷۴)، *اقتصاد و جامعه*، ترجمه عباس منوچهری و دیگران، تهران: مولی.
- وینست، اندرو، (۱۳۷۱)، *نظریه‌های دولت*، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.
- هاشمی، سید محمد علی، (۱۴۰۰)، *اندیشه‌های فقهی معاصر و مشارکت سیاسی زنان*، تهران: نگاه معاصر.

References

- Maggie, Kamel, Neil. Quilliam, (2005), “Modernising Legitimacy: Saudi Strategies, Alternatives”, *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 2.
- Marshall, Thomas. Humphrey, (1992), *Citizenship and Social Class*, (Ed. Tom Bottomore), London: Pluto Press.
- Brenner, Michael J, (2016), *Understanding Saudi Arabia: The Legitimacy Paradox*, Global Security, in the Globalist, April 24, 2016, [https:// www. theglobalist. com/ understanding- saudi- arabia-the- legitimacy-paradox](https://www.theglobalist.com/understanding-saudi-arabia-the-legitimacy-paradox).
- Weston, Frederick W, (1987), “Political Legitimacy and National Identity in Saudi Arabia: Competing Allegiances”, *The Fletcher Forum*, Vol. 11, No. 1, pp. 81-104.

In Persian

- Aalishahi, Abdul Reza; Khorramshad, Mohammad Baqer; Barzegar, Ebrahim & Abbas Ali Rahbar, (2023 CE / 1402 AH), “Mohammad bin Salman and the Transition from Pan-Wahhabism to a Secular System”, *Biannual Scientific Journal of Political Knowledge*, Vol. 37, No. 1, pp. 189-212. [In Persian]
- Abdullah Khani, Ali, (2017), *Security Theories*, Tehran: Abrar Moaser. [In Persian]
- Abulhamid, Abdolhamid, (1974), *The Foundations of Politics*, Tehran: Tous. [In Persian]
- Aghabakhshi, Ali & Afshari Rad, Minoo, (2004), *Dictionary of Political Sciences*, Tehran: Chapar. [In Persian]
- Akbar, Ali, (1991), *A Survey of Contemporary Political Thought*, Tehran: Alast. [In Persian]

- Asadi, Ali Akbar, (2020), “The Gap between Tradition and Modernism and Political Stability in Saudi Arabia”, *Contemporary Political Essays*, Vol. 11, No. 3, pp. 1-26. [In Persian]
- Barzegar, Ebrahim; Khorramshad, Mohammad Baqer; Rahbar, Abbas Ali & Abdul Reza Aalishahi, (2020), “Dysfunctions of Wahhabism and the Deepening Rift between Bin Salman and Wahhabism”, *International Relations Research Quarterly*, Vol. 10, No. 39, pp. 177-204. [In Persian]
- Chegini, Rasul; Chegini, Mohammad Mehdi; Mir Ali, Mohammad Mehdi & Fatemeh Shokri, (2023), “Typology of Excommunication Factors in the Works of Sunni and Wahhabi Scholars Based on Theological and Jurisprudential Origins”, *Theological Research Journal*, Vol. 10, No. 19, pp. 271-298. [In Persian]
- Dekmejian, Hrair, (1998), “The Role of the Consultative Council in the Saudi Arabian Power Structure”, Translated by Hamid Ahmadi, *Middle East Studies Quarterly*, Vol. 5, No. 4, pp. 135-156. [In Persian]
- Hashemi, Seyed Mohammad Ali, (2021), *Contemporary Jurisprudential Thought and Women's Political Participation*, Tehran: Negah-e Moaser. [In Persian]
- Joufar, Mohammad Reza; Mehrabi, Alireza & Hamid Reza Mohammadi, (2024), “Pathology of the Relationship between Religion and State in Saudi Arabia with Emphasis on the Theoretical Framework of Jean Gottmann”, *Geography Journal*, Vol. 22, No. 8, pp. 175-195. [In Persian]
- Machiavelli, Niccolo, (2010), *The Prince*, Translated by Mahmoud Mahmoud, Tehran: Negah-e Aval. [In Persian]
- Majidi, Hassan & Mehdi Taheri, (2022), “Analysis of the Indicators of Islamist Identity Politics in Saudi Arabia”, *Studies in World Islamic Politics*, Vol. 11, No. 1, pp. 43-69. [In Persian]

- Mohtaq, Ali, (2000), *Documents of Iran-Saudi Arabia Relations (1978-1925)*, Tehran: Publications of the Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Qorbani, Fahimeh; Ahmadi, Hamid & Mehdi Zakerian, (2022), “The Impact of the Legitimacy Crisis on the Domestic and Regional Policies of Saudi Arabia (The Era of King Salman)”, *Middle East Quarterly*, Year 29, No. 3, p. 109. [In Persian]
- Sardarnia, Khalilollah & Saeed Mohseni, (2019), “Analyzing the Political Legitimacy of the Saudi Government in the Context of the Arab Spring and Vision 2030”, the Majlis and Rahbord (Parliament and Strategy) Quarterly Journal, Vol. 26, No. 99, pp. 331-356. [In Persian]
- Vincent, Andrew, (1992), *Theories of the State*, Translated by Hossein Bashiriyeh, Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Weber, Max, (1995), *Economy and Society*, Translated by Abbas Manouchehri et al., Tehran: Moli. [In Persian]

In Arabic

- A Group of Authors, (1999), *The Simplified Encyclopedia of Contemporary Religions, Sects and Parties*, Supervised by: Mani' bin Hammad al-Juhani, Riyadh: Dar al-Nadwah al-'Alamiyyah for Printing, Publishing and Distribution. [In Arabic]
- Abu 'Aliyah, Abdul Fattah Husain, (1991), *Lectures on the History of the First Saudi State*, Riyadh: Dar al-Marikh. [In Arabic]
- Abu Hakima, Ahmad Mustafa, (n.d.), *The Book of the Meteor's Glimmer in the Biography of Muhammad bin Abd al-Wahhab*, n.p. [In Arabic]
- Abu Ya'la, Muhammad Husayn bin al-Farra', (1983), *The Ordinances of Government*, Qom: Islamic Propagation Office. [In Arabic]
- Al al-Shaykh, Abdul Latif bin Abdul Rahman, (1992), *A Collection of Najdi Treatises and Questions by Some of the Eminent Scholars of Najd*, Riyadh: Dar al-'Asimah. [In Arabic]

- Al-'Aql, Nasser bin Abdul Karim, (2004), *Islamism, Not Wahhabism*, Riyadh: Dar al-Kunuz Ishbiliya. [In Arabic]
- Al-Fath, 'Arif, (2009), *A Summary of the History of Basra and Al-Ahsa*, Beirut: The Arab House for Encyclopedias. [In Arabic]
- Al-Fawzan, Salih bin Fawzan bin Abdullah, (2010), *Explanation of the Creed of the Reviver Imam Muhammad bin Abd al-Wahhab*, Riyadh: Maktabat Dar al-Minhaj. [In Arabic]
- Al-Jabri, Muhammad Abed, (2004), *Religion, State, and the Application of Shari'ah*, Beirut: Center for Arab Unity Studies. [In Arabic]
- Al-Maqdisi, Abu Muhammad 'Asim, (n.d.), *The Clear Revelations on the Disbelief of the Saudi State*, n.p. [In Arabic]
- Al-Mas'ari, Muhammad bin Abdullah, (2002), *Muhasabat al-Hukkam*, London: Committee for the Defence of Legitimate Rights. [In Arabic]
- Al-Mas'ari, Muhammad bin Abdullah, (2002), *Obedience to the Rulers: Its Limits and Constraints*, London: Committee for the Defence of Legitimate Rights. [In Arabic]
- Al-Mas'ari, Muhammad bin Abdullah, (2002), *The Illegitimacy of the Saudi State*, London: Committee for the Defence of Legitimate Rights. [In Arabic]
- Al-Mawardi, Ali bin Muhammad, (1966), *The Ordinances of Government and Religious Governorships*, Cairo: Maktabah and Matba'ah Mustafa al-Babi al-Halabi. [In Arabic]
- *Al-Nizam al-Asasi lil-Hukm* [The Basic Law of Governance (Saudi Arabia)].
https://hrlibrary.umn.edu/arabic/Saudi_Con.html [In Arabic]
- Al-Qattan, Ahmad & Muhammad Tahir al-Zayn, (n.d.), *The Imam of Tawhid; Shaykh Muhammad bin Abd al-Wahhab: The Call and the State*, Alexandria: Dar al-Iman. [In Arabic]
- Al-'Uthaymin, Muhammad bin Salih bin Muhammad, (2000), *Liqā' al-Bab al-Maftuh [The Open Door Session]*, Sessions Held by the Sheikh at his Home Every Thursday, Began in Late Shawwal 1412 AH and Ended on

Thursday 14 Safar 1421 AH, Audio Lessons Transcribed by the Islamweb Network Website, The Part Number is the Session Number. [In Arabic]

- Faraj, 'Atiyyah Ismail, (2007), *The Political Thought of Imam Ibn Taymiyyah*, Amman: Dar al-Faruq. [In Arabic]
- Ibn Abd al-Wahhab, Muhammad bin Abd al-Wahhab bin Sulaiman, (2010), *A Collection of Treatises on Tawhid and Faith*, Part One, The Twelfth Treatise: Sunnah Usul 'Adhimah Mufidah [A Beneficial Sunnah of Great Principles], Riyadh: Imam Muhammad bin Saud University. [In Arabic]
- Ibn Baz, Abdul Aziz bin Abdullah, (n.d.), *A Collection of Various Fatwas and Articles*, Compiled and Arranged by: Muhammad bin Sa'd Al-Shuway'ir, Prepared and Formatted by: The Ibn Baz Website, "Statement on the Rights of the Rulers over the Ummah". [In Arabic]
- Ibn Bishr al-Najdi al-Hanbali, Uthman bin Abdullah, (1982), *The Mark of Glory in the History of Najd*, Riyadh: Publications of Dar al-Malik Abdulaziz. [In Arabic]
- Ibn Rais bin al-Rais, Abdulaziz, (n.d.), *Dispelling the Stubborn Revealing Factors in His Declaration of Takfir against the State of Tawhid*, n.p. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, Abu al-'Abbas Taqi al-Din Ahmad bin Abdul Halim, (1986), *The Methodology of the Prophetic Sunnah in Refuting the Speech of the Qadari Shi'ah*, Cairo: Maktabat Ibn Taymiyyah. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, Abu al-'Abbas Taqi al-Din Ahmad bin Abdul Halim, (2004), *The Collected Fatwas of Ibn Taymiyyah*, Al-Madinah Al-Munawwarah: The King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, Ahmad bin Abdul Halim, (1997), *The Shari'ah-based Governance in Reforming the Ruler and the Ruled*, Riyadh: Ministry of Islamic Affairs, Endowments, Da'wah and Guidance - Kingdom of Saudi Arabia. [In Arabic]

- Kashishian, Joseph, (2003), *The Caliphate in Saudi Arabia*, Translated by Ghada Haidar, Beirut: Dar al-Saqi. [In Arabic]
- Salman bin Abdulaziz, (2011), "The Historical and Intellectual Foundations of the Kingdom of Saudi Arabia", *'Ayn al-Yaqin: An Arab Political Weekly Magazine*, March 30, Wednesday, Issue 11810. [In Arabic]
- Shamiyah, Jibran, (1986), *Al Sa'ud: Their Past and Their Future*, London: Riad El-Rayyes & Mosharekoh Al-Mahdouda. [In Arabic]
- Tabatabai, Seyed Mohammad Hossein, (1996), *Al-Mizan in Interpreting the Qur'an*, Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Tantawi, Seyed Muhammad, (n.d.), *The Moderate Interpretation of the Noble Qur'an*, Software Version: Jami' al-Tafasir. [In Arabic]

استناد به این مقاله: هاشمی، محمدعلی و توانا، محمدعلی، (۱۴۰۵)، «نقش ایده‌های دینی- سنتی در مشروعیت-بخشی حکمرانی در عربستان سعودی»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۵، شماره ۵۸، ۲۸۳- ۳۲۰

Doi: 10.22054/qps.2026.88706.3684



Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License